

TASA-ARVON PYRKIMYS 1960-LUVUN KOULUTUSPOLITIIKASSA¹

Sirkka Ahonen

Tasa-arvon käsite on esiintynyt koulutuspolitiikassa niin valtiollisen kansanopetuksen syntyvaiheissa 1800-luvulla, peruskoulu-uudistuksessa 1960-luvulla kuin uuden perusopetuslainsäädännön valmistelussa 1990-luvulla. Käsitteen sisältö on kuitenkin vaihtunut ajasta toiseen. Yhteistä on ollut lähinnä ajatus siitä, että sivistys kuuluu kaikille. J.V. Snellman piti ihmisten sivistyserojen tasoittamista välttämättömänä kansakunnan synnyn ehtona. Kansa ei voisi olla tietoinen yhteisestä kansallisvaltion kutsumuksestaan, ellei sen jäsenillä olisi tarpeellista sivistystä. Snellmanin kansanopetusajattelu oli siten valtiokeskeinen. Toista oli 1960-luvun vaatimus koulutusmahdollisuuksien tasaisesta jakautumisesta yhteiskunnan jäsenten kesken. Yksilöillä katsottiin olevan hyvinvointiyhteiskunnan jäsenenä oikeus saada koulutusta. Näkökulma oli yksilön, vaikka valtio piti koulutusta tarkoituksenmukaisena myös yhteiskunnan muuttamisessa. Kun koululaitos seuraavan kerran käänteentekevästi muuttui 1990-luvulla, koulutuksellinen tasa-arvo tarkoitti yksilöiden oikeutta saada odotuksiaan ja taipumuksiaan vastaavaa koulutusta. Koulutus ei välttämättä olisi sisällöltään yhteneväistä koko ikäluokan kesken, eikä koulu enää olisi laitos, jolla oli oma identiteetti, vaan eri suuntiin verkostuva oppimiskeskus.

Käsitteen muuttumista voi seurata kunkin ajan johtavien koulumiesten kirjoittelussa. Snellman toi teoksessaan *Läran om staten* (1842) koulutuspolitiikkaan kahden sivistyksen ohjelman, jonka mukaan yhteisen kansan sivistys oli eri asia kuin oppineiston sivistys, niin tarpeellisia kuin molemmat valtiolle olivatkin. Sata vuotta myöhemmin, modernilla 1960-luvulla, Reino Oittinen kiteytti 'sosiaalisen koulun' periaatteen. Sen mukaan kaikilla lapsilla piti olla oppivelvollisuusiässä samat mahdollisuudet opiskeluun. Vain siten kansanvaltaisuuden ja sosiaalisen tasavertaisuuden periaatteet voisivat toteutua.² Lähtökohtana oli yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus. Sukupolvea myöhemmin, 1990-luvulla, opetusministeriön kansliapäällikkö Vilho Hirvi puolestaan lähti liikkeelle yhteiskunnallisen moniarvoisuuden ja kilpailun periaatteista. Ihminen tuntisi itsensä oikeudenmukaisesti kohdelluksi vain, jos saisi tavoitella omaa koulutushyvänsä.³ Oikeus koulutukseen oli siten subjektiivinen eikä edellyttänyt koulutuksen yhtäläisyyttä.

Tämä artikkeli tutkii 1960-luvun tasa-arvokäsitystä, erityisesti sitä koskevan koulutuspoliittisen konsensuksen syntyä. Koulutuksellisesta tasa-arvosta tuli 1968 lainsäädäntövaiheessa sisällöllisen konsensuksen kohde. Historialliset päätökset ovat valinnan tuloksia. Historiallinen todistusaineisto ja ajallinen perspektiivi auttavat vastaamaan kysymykseen, oliko 1968 kyseessä näennäinen konsensus, joka peitti alleen tulevaisuuden vaihtoehtoja.

Peruskoulun syntyä ei tässä artikkelissa nähdä valistuksen projektin vääjäämättömäksi kulmi-naatioksi yhtä vähän kuin yhteiskunnallisen rakennemuutoksen elimelliseksi osaksi. Kirjoittaja torjuu siten sekä liberalistisen, vapauden voittokulkuun perustuvan historiantulkinnan että parsonslaisen

¹ Artikkelit on aiemmin julkaistu teoksessa Minna Vuorio-Lehti ja Marjo Nieminen (toim.) 2003. Kasvatustieteen historia nyt: Makro- ja mikrotutkimuksesta marginaalisuuden, sukupuolen ja tilan analyysiin. Suomen kasvatustieteellisen seuran Kasvatustieteen tutkimuksia – Research in Educational Sciences 14, 37–58.

² Oittinen 1972, 27.

³ Hirvi 1996, passim.

funktionaalisen selittämisen. Muutosta tarkastellaan historiallisten toimijoiden pyrkimysten ilmentymänä. Historialliset toimijat saivat aikaan aatteellisen ja toiminnallisen instituution, joka oli samalla kertaa sekä suhteessa aikaansa että eri toimijoiden pyrkimyksiin. Instituutiona, laitoksella ymmärretään yhtä hyvin yksilön tai ryhmän omaksumaa aatetta kuin yhteiskunnassa toimivaa laitosta.

Institutionaalinen historiallinen selittäminen alkaa ilmiön tai tapahtuman toimijoiden identifioimisesta ja heidän neuvottelunsa forumin paikantamisesta ja ajallistamisesta. Toimijoiden intentiot rekonstruoidaan heidän yhteiskunnallisen kontekstinsa avulla ilmiöön tai tapahtumaan liittyvästä lähdeaineistosta. Neuvottelua seurataan paikannetuilla forumeilla lähdeaineiston avulla. Peruskoulu-uudistusta koskevan neuvottelun ratkaisevat forumit olivat komitealaitos, eduskunta, keskushallinto ja kansalaisyhteiskunta.

Komitealaitos oli sekoitus asiantuntijavaltaa ja poliittista valtaa. Taustalla oli kuitenkin myös eturyhmien vaikutusta. Kun peruskoulu-uudistusta koskeva keskustelu 1963 siirtyi eduskuntaan, puolueiden ja eturyhmien ristiriitaiset pyrkimykset kohtasivat. Opettajiston eturyhmät aktivoituivat. Talouselämän eturyhmät vaikuttivat neuvotteluun niitä vähemmässä määrin. Opetusalan keskushallintoon oli lisäksi nousemassa uusia, yhteiskunnallisesti edistyksellisiä virkamiehiä, jotka pian toimivat koulu-uudistuksen katalysaattoreina.

Varsinainen kansalaisyhteiskunta, nimittäin yhdistykset, järjestöt ja spontaani kansalaisliikettä, aktivoitui kouluasiassa 1960-luvun lopulla. Erityisesti opiskelijaliike ajoi koulu-uudistusta, josta tuli yksi ajan kulttuuriradikalismien ohjelmakohta. Se näki koulutuksellisen tasa-arvon kulttuurielämän demokratisoitumisen ehtona. Monikasvoisen kansalaisyhteiskunnan esiintyminen jää kuitenkin tässä artikkelissa tarkastelun ulkopuolelle.

Historiallisten toimijoiden neuvottelulle oli ratkaisevaa vasemmiston vaalivoitto 1966. Kun maatalousväestöä edustavan maalaisliitto samaan aikaan kokonaisuudessaan kääntyi peruskoulun kannattajaksi, vasemmiston ja oikeiston konfliktin ylläpitämä pattitilanne laukesi. Koulu-uudistuksen vuonna 1968 taakseen saama konsensus peitti alleen kuitenkin eturyhmien ja puolueiden välisiä ristiriitoja, jotka sittemmin vaikuttivat peruskoulun kehitykseen.

Tasa-arvo hyvinvointivaltiossa

Yhteiskunnallinen tasa-arvo oli 1960-luvun hyvinvointivaltioideologian kulmakiviä. Hyvinvointivaltiopyrkimyksen taustalla oli yhtäällä laventunut käsitys demokratiasta, toisaalta keynesiläinen käsitys taloudellisen kasvun ehdoista. Toisen maailmansodan jälkeen levisi vasemmiston ja sosiaaliliberaalien keskuuteen käsitys, jonka mukaan ihmisillä oli oikeus edellyttää yhteiskunnaltaan oikeudenmukaista kohtelua, ja oikeudenmukaisuus edellytti hyvinvointia tasoittavia toimenpiteitä, joista koulutusmahdollisuuksien yhtäläisyys oli keskeinen. Tämä käsitys sisältyi Britanniassa 1944 julkaistuun lordi Beveridgen raporttiin, joka Britanniassa laukaisi peruskoulu-uudistuksen. Keynesiläisen käsityksen mukaan taas taloudellinen kasvu edellytti väestön sosioekonomisten elinehtojen tasoitusta, jonka tuli tapahtua myös koulutuksen alueella. Valtio tarvittiin tasoitusta suorittamaan, eli tarvittiin valtio rakentamaan hyvinvointivaltio. Tästä päätelmästä juonsi juurensa Suomen 1960-luvun valtiokeskeisyys, suunnitteluvaltion nousu.

Yhteiskuntafilosofit ovat 1960-luvun jälkimainingeissa pohtineet yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden, tasavertaisuuden ja valtion roolin muodostamaa kolmiota. Ensimmäinen kysymys on,

missä määrin yhteisen hyvän oikeudenmukainen jako edellyttää yhtäläisyyttä. Liberalistisimmat ajattelijat, kuten R. Nozick (1968), lähtevät siitä, että rationaaliset yksiköt noudattavat yhteiskunnallisessa harkinnassaan omaehtoisesti valistuneen itsekkyyden periaatetta, ilman että tasoittamiseen tarvitaan valtion toimenpiteitä. Oman tyydytyksen nimessä he jakavat omasta mahdollisesta runsaasta hyvästään osan vähempiosaisille. Näin yhteisössä jokainen saa osakseen ainakin minimin kohtuulliseksi katsottavasta hyvinvoinnista. Hieman kollektiivisemmin ajattelevat, mutta silti vielä liberaaliteiksi luettavat yhteiskuntaetikot, kuten John Rawls (1971), taas katsovat, että yhteiskunnassa on hyvä olla suuri määrä yhtäläisyyttä hyvinvoinnin jakautumisessa. Ihmisten tulee siten nauttia suhteellisen suuri määrä kaikille samoja palveluja. Tämän takaaminen edellyttää valtion puuttumista yhteisen hyvän jakoon.

Yhteiskuntaetikkojen 1970-luvulla tekemät hyvinvointivaltiota koskevat arviot muistuttavat niitä varauksia, joita epäilijät esimerkiksi Suomessa toivat esiin jo hyvinvointivaltiota rakennettaessa 1960-luvulla. Suomessa ilmestyi tuolloin kaksi tämän artikkelin aiheen kannalta merkityksellistä esitystä, nimittäin Pekka Kuusen *60-luvun sosiaalipolitiikka* (1962) ja Urpo Harvan *Ihminen hyvinvointivaltiossa* (1963). Molemmat kirjoittajat ovat hyvinvointivaltion kannattajia, mutta Urpo Harvan esitys on ajan pyrkimysten suhteen kyselevä ja kriittinen.

Kuusi sitoutuu voimakkaasti vaatimukseen, jonka mukaan yhteiskunnassa on vallittava mahdollisuuksien yhtäläisyys. Yhteiskunnassa on siksi harjoitettava sosiaalista tasoitusta. Kuusi viittaa filosofi Eino Kailaan, jonka mukaan sosiaalinen tasoitus on luonnonvoiman tapaan toteutuva periaate. Hyvinvointivaltio oli ajan tarpeita vastaava rakenne, jossa valtio sääteli siirtymistä niukkuudesta runsauteen kaikkien parhaaksi. Kuusi näki valtion säätelevän roolin luontevaksi ja välttämättömäksi.⁴

Kuusi julisti optimistisesti: köyhyys voidaan vihdoinkin voittaa. Se tapahtuisi taloudellisen kasvun avulla. Taloudellinen kasvu oli siksi ensisijainen päämäärä, ja kansalaisten tilaisuuksien tasoittaminen oli sen välttämätön keino. Kuusen mukaan tasoitus oli omiaan mobilisoimaan kaikki kansalaiset tavoittelemaan taloudellista kasvua, sillä hyvinvoivat ihmiset olivat taloudellisesti maksimaalisen toimintakykyisiä. Näin Kuusi aito keynesiläisesti piti sosioekonomista tasa-arvoa ratkaisevana keinona tavoiteltaessa taloudellista kasvua, joka taas edelleen edistäisi tasa-arvoa.⁵

Urpo Harva kirjoitti teoksensa antiteesiksi Pekka Kuuselle. Hän arvosteli taloudellisen tasoituksen asettamista ylimmäksi päämääräksi, koska se johtaisi massayhteiskuntaan. Vain henkinen kasvu oli todella arvokas päämäärä, jolle taloudellis-yhteiskunnalliset pyrkimykset oli alistettava. Materiaalisen hyvinvoinnin suhteen yhteiskunnan tuli tasoittamisen sijasta pyrkiä nostamaan huono-osaiset jäsenensä alhaiselta kohtuulliselle elintasolle. Sen jälkeen päämääräksi oli asetettava ihmisten henkistäminen, sillä muuten ajaututtaisiin massayhteiskuntaan. Toisin kuin Kuusi, Harva toi koulun ja sivistystyön mukaan hyvinvointivaltiopohdiskeluunsa. Hänen ajattelunsa pohjautui hierarkkiseen näkemykseen ihmisen tarpeista, joista ylinnä olivat henkiset tarpeet.⁶

Harva arvosteli Kuusen valtiokeskeisyyttä. Valtion harjoittama yksilöiden tulojen tasaaminen oli hänen mukaa tie kohti totalitarismia ja yksilön vastuun kieltämistä.⁷ Hyvinvointivaltio ei hänen mukaansa ollut demokratian saavutus vaan eturyhmien taistelun tulos. Laitosten valtiollistaminen ei

⁴ Kuusi 1962, 7, 10–11, 38–39.

⁵ Kuusi 1962, 8, 28, 38, 47, 49, 52–65.

⁶ Harva 1963, 37.

⁷ Harva 1963, 81.

myöskään taannut ihmisten tasavertaista kohtelua. Sen olivat Harvan mukaan osoittaneet Saksan kolmannen valtakunnan kokemukset.⁸

Harva ei sinänsä kieltänyt tasa-arvon mahdollisuutta ja arvoa. Hän käytti tasa-arvon sijasta käsitettä 'tasavertaisuus', joka tarkoitti samalla tavalla kohdelluksi tulemistä. Sen hän totesi olevan mahdollista vain subjektiivisella tasolla. Ihmisten tuli kanssakäymisessään hyväksyä toistensa erilaiset tarpeet. Tasavertaisuutta ei kannattanut tavoitella niinkään ulkoisia olosuhteita muuttamalla kuin ihmisten arvostuksia muuttamalla suvaitsevaisuuden ja moniarvoisuuden suuntaan. Erilaisuuden kieltäminen johtaisi tasapäisyyteen ja huippujen häviämiseen.⁹

Kuusen ja Harvan ajatustenvaihto osoittaa, että koulutuksellista tasa-arvosta oli 1960-luvullakin olemassa vaihtoehtoisia tulkintoja ja ohjelmia. Historialliset toimijat koettelivat ne koulu-uudistusta koskevilla neuvotteluissaan. Niihin kohdistettiin niin vahvistavia kuin epäileviä ajatuksia.

Koulutuksellinen tasa-arvo ja kahden sivistyksen ideologia kohtaavat eduskunnassa

Demokratian tehokkaana käsikassarana toimi 1950- ja 1960-luvuilla komitealaitos. Komiteoita perustettiin kahdella periaatteella: joko parlamentaarisesti eduskunnan voimasuhteita noudattaen tai asiantuntijavaltaa toteuttaen. Opetusministeriön vuonna 1956 yhtenäiskoulun suunnittelua varten perustama kouluohjelmakomitea edusti ennen muuta asiantuntijavaltaa. Komitean puheenjohtajana oli kouluhallituksen pääjohtaja R.H. Oittinen, joka jo 1948 nuorena sosialidemokraattisena kulttuuripoliitikkona oli pohjoismaisessa koulukokouksessa ajanut yhtenäiskoulua. Komitean jäsenistä kuusi oli kouluhallituksen virkamiehiä, yksi kansallisia tieteitä edustava akateemikko, kaksi poliittisesti aktiivista lehtoria ja kaksi kansanedustajaa. Sihteeri, Voitto Kallio, oli kouluviranomainen. Kansanedustajista toinen edusti maalaisliittoa, toinen kansandemokraatteja. Osalla jäseniä oli kytkentöjä puolueisiin, ilman että komiteaan olisi kuitenkaan syntynyt parlamentaarista jakautumaa.¹⁰

Kouluun liittyvän asiantuntijuuden lisäksi osa komitean jäsenistä kuitenkin edusti myös eturyhmiä. Nimenomaan kansakoulunopettajien järjestö oli autonomian ajan lopulta lähtien ollut aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja ja aina 1910-luvulta lähtien myös vannoutunut tenäiskouluperiaatteen kannattaja. Kansakoulunopettajien luottohenkilöitä komiteassa olivat kouluhallituksen kansanopetusosaston päällikkö Alfred Salmela ja vastaavan ruotsinkielisen osaston päällikkö Gösta Cavonius. Oppikouluväkeä edustivat koulutoimenjohtajat Niilo Kallio ja Kauko Haahtela sekä molemmat lehtori-jäsenet. Oppikouluväki puolusti snellmanilaisittain kahden sivistyksen ohjelmaa sillä perusteella, että kansakunta tarvitsi sivistyksellisen eliitin.¹¹

Huomattavaa on, että taloudellisten etujärjestöjen edustus puuttui komiteasta. Komitea ei myöskään erikseen kuullut työnantajien tai työntekijöiden järjestöjen edustajia, vaan lähinnä kouluväkeä. Se lähetti koulukysymyksiä koskevan kirjallisen kyselyn ennen muuta sivistysjärjestöille ja kasvatustutkijoille. Näin vaikutti siltä, että koulu nähtiin pitkälti omista lähtökohdistaan käsin kehittyvänä laitoksena. Komitean teettämät tilastolliset katsaukset kuvasivat koulunkäyntiä sinänsä eivätkä niinkään yhteiskunnan muutosta. Tosin meneillään olevat rajut väestö- ja elinkeinorakenteen muutokset

⁸ Harva 1963, 62.

⁹ Harva 1963, 103–104.

¹⁰ Komiteanmietintö 11/1959

¹¹ Komiteanmietintö 11/1959, eriävät mielipiteet.

näkyivät selvästi koulunkäyntiin liittyvissä lukusarjoissa ja olivat siksi komitean keskustelun pohjana.¹²

Komitean esitti mietinnössään kannanottojensa taustaksi painokkaasti kansainvälisen suuntauksen, jonka mukaan rinnakkaiskoulusta oltiin yleisesti siirtymässä peruskouluun. Komitea tulkitsi syiksi ennen muuta poliittiset pyrkimykset, joista ensimmäisenä oli laajenevan demokratian esille nostamat sosiaalisen oikeudenmukaisuuteen ja tasapuolisuuteen nojautuvat käsitykset.¹³ Niiden soveltaminen oli komitean mukaan yhä laajenevien kansalaispiirien vaatimus. Toisaalta komitea vetosi snellmanilaisen valtiokeskeisyyden hengessä myös kansallisen ja poliittis-aatteellisen yhtenäistämisen tarpeeseen.¹⁴

Suomen koulu-uudistuksen pääperusteet olivat komitean mukaan yhtäältä uudistuvan työ- ja yhteiskuntaelämän vaatimusten noudattaminen ja toisaalta 'sosiaalisen suojelutehtävän' täyttäminen. Jälkimmäinen näkökulma edustaa vielä melko agraarisen yhteiskunnan konservatiivia, holhoavaa näkemystä kaupunkielämän turmiollisuudesta. Komitean mukaan yhteistä koulua oli pidennettävä, jotta lapset ja nuoret voitaisiin pitää mahdollisimman kauan koulun suojassa poissa kadulta, 'suojassa toimettomuuden ja huonojen harrastusten tuomilta vaaroilta'.¹⁵

Komitea kiteytti sivistysnäkemysensä kahteen toisiaan tarkistavaan periaatteeseen. Ensimmäisen mukaan peruskoulutuksen oli oltava kaikille yhtä pitkä, koska 'demokraattisen yhteiskunnan peruseriaatteen mukaisesti olisi kaikille kansalaisille varattava samat mahdollisuudet sivistystarpeensa tyydyttämiseen taipumustensa ja harrastustensa mukaan'. Toinen, edellistä tarkistava periaate edellytti, että 'keskikoulun lyhentäminen ei saa johtaa sivistystason alentamiseen'.¹⁶

Komitea esitti mietinnössään yhdeksänvuotista, kunnallista, oppilaille ilmaista peruskoulua. Mietintöön liittyi kuitenkin epätavanomaisen suuri määrä eriäviä mielipiteitä. Oppikoulun edustaja vastusti koko yhtenäiskoulua. Koululaitoksen sosiaalisuus ei oppikouluväen mukaan edellyttänyt oppikoulun keskikoululuokkien liittämistä kansakouluun, vaan keskikoulun tekeminen ilmaiseksi ja uuden, kansakoulun jatkoksi tarkoitetun kansalaiskoulun kehittäminen ajaisivat saman asian. Oppikouluväki ei jäänyt yksin. Alfred Salmela, joka oli vankasti puolustanut kansakoulua maaseudun oloihin parhaiten sopivana koulumuotona, vastusti myös kansakoulun ja keskikoulun yhdistämistä ja esitti sen sijaan kunnallisen keskikoulun kehittämistä. Maalaisliittolainen kansanedustaja, komitean asettamisen aikaan opetusministerinä toiminut Kerttu Saalasti jätti hänkin eriävän mielipiteen, jonka mukaan koulutusmahdollisuuksien tasaaminen tuli hoitaa rinnakkaiskoulun sosiaalisten etujen tasoittamisella, koska yhdeksänvuotinen kaikille ilmainen yhtenäiskoulu oli maalle liian kallis.¹⁷

Komiteamietinnön pääteesi oli yksiselitteinen. Se pohjautui sosiaalisen oikeudenmukaisuuden vaatimukseen, tuomitsi rinnakkaiskoulujärjestelmän vanhentuneeksi ja kannatti kaikille lapsille yhteistä yhdeksänvuotista koulua. Puheenjohtaja R.H. Oittisen voimakas kanta on varmasti vaikuttanut mietinnön selkeäsanaisuuteen. Keskikoulun kehittämisen puoltajia vastaan Oittinen oli kymmenen vuoden ajan teroittanut, ettei rinnakkaiskoulu enää 1950-luvulla vastannut sivistyskäsitystä eikä kansantalouden vaatimuksia. Oittinen hylkäsi snellmanilaisen kahden sivistyksen näkemyksen yhteis-

¹² komiteamietintö 11/1959, 50–68.

¹³ komiteamietintö 11/1959, 69.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ komiteamietintö 11/1959, 78, 82.

¹⁶ Komiteamietintö 11/1959, 81.

¹⁷ Komiteamietintö 11/1959, eriävät mielipiteet.

kunnallisesti vanhentuneena. Demokraattisessa yhteiskunnassa sivistys oli jakamaton hyvä. Sen tuli olla yhtäläisesti kaikkien tavoiteltavissa. Keskikoulun tekeminen ilmaiseksi ei riittäisi ratkaisemaan rinnakkaiskouluun liittyvää sosiaalista ongelmaa, sillä enemmistön siirtyessä keskikouluun jäisi osa ikäluokasta syrjityksi marginaaliryhmäksi, joka olisi uhka yhteiskuntarauhalle.¹⁸

Oittinen vaati, että kaikkien valtioelinten oli toimittava yksin tuumin koulu-uudistuksen hyväksi.¹⁹ Hallitus ei kuitenkaan saanut aikaan asiassa lakiesitystä, vaikka esimerkiksi kouluhallitus oli kirjoittanut kouluohjelmakomitean mietinnöstä seikkaperäisen lausunnon ja puoltanut koulu-uudistusta. Hallitusvalta, opetusministerin paikka mukaan lukien, oli kouluohjelmakomitean mietinnön valmistumisesta lähtien ollut lähes kokonaan maalaisliiton käsissä, ja maalaisliiton koulu-uudistusta koskeva epäröinti esti 1960-luvun alun hallituksia toimimasta. Siksi eduskunta ryhtyi 1963 käsittelemään koulu-uudistusta kansanedustajan toivomusaloitteen pohjalta.

Kansanedustajat olivat 1962 jättäneet eduskuntaan kaikkiaan viisi koulu-uudistusaloitetta, jotka tulivat kansandemokraateilta, sosialidemokraateilta ja maalaisliitolta. Maalaisliiton jakautuminen koulu-uudistuksen kannattajiin ja vastustajiin riippui alueesta. Mainitun toivomusaloitteen ensimmäinen allekirjoittaja oli Lapin läänin maalaisliittolainen edustaja Olavi Lahtela. Muut allekirjoittajat olivat samoin maalaisliittolaisia ja edustivat haja-asutusalueita, nimittäin Sisä-Savoa, Pohjois-Karjalaa, Pohjanmaata ja Lappia. Heidän pääargumenttinsa olivat haja-asutusalueiden lasten muita huonommat mahdollisuudet kansakoulua laajempaan koulutukseen.²⁰ Keskikoulut olivat maaseudulla sijoittuneet epätasaisesti. Ilmaista kunnallista keskikoulua ei suinkaan ollut tarjolla kaikille.

Suomessa oli 1950- ja 1960-luvulla meneillään voimakas alueellisen väestörakenteen muutos. Suomi oli jakautumassa metsä- ja teollisuus-Suomeen voimavarojen siirtyessä väestön mukana jälkimmäiseen. Maalaisliitto katsoi, että muuttoliike etelän kaupunkeihin oli sietämättömän nopeata ja vaati sen hidastamista. Yhdeksi keinoksi puolue näki koulutuspalvelujen tasoittamisen. Muuttotappioalueiden maalaisliittolaiset edustajat eivät enää puolustaneet kansakoulua maaseudulle sopivana koulumuotona, vaan sitoutuivat peruskouluhankkeeseen. Vain peruskoulu antaisi haja-asutusalueen nuorille mahdollisuuden pysyä kehityksen vauhdissa mukana.²¹

Alueellisen yhdenvertaisuuden vaatimuksesta seurasi johdonmukaisesti, että peruskouluun siirtyminen tulisi aloittaa syrjäseuduilta. Vaatimus toistui haja-asutusalueen maalaisliittolaisten kansanedustajien puheenvuoroissa.²² Edustajat katsoivat, että yhteiskunnallisen oikeuden mukaisuuden nimessä vauraiden alueiden oli siirtymävaiheessa toimittava köyhien alueiden kehittämisen maksumiehinä. Saataisiinhan vara koulujen rakentamiseen ja käyttömenoihin ennen muuta valtionosuuksista. Myös vasemmisto yhtyi ajatukseen, että valtio tarvittaisiin tasoittamaan väestön hyvinvointieroja. Eduskunnan oli tehtävä koulu-uudistus ja valtion maksettava se. Maalaisliitto, joka entisinä vuosikymmeninä oli maanviljelijäväestön verorasitusta peläten vastustanut yhtenäiskoulua, oli nyt kouluasiassa siirtymässä sosiaalivaltion linjalle ja jättämässä kokoomuksen yksin valtion menoja vahtimaan. Kun kokoomuksen edustajat mm. välihuudoin "eikö kunnassa ole sosiaalilautakuntaa" esittivät, että sosiaalinen koulu voidaan luoda tukemalla varattomia oppilaita, vasemmisto kutsui ajattelu-

¹⁸ Oittinen 1972, 57, 60.

¹⁹ Oittinen 1972, 54–58.

²⁰ Valtiopäivät 1963, toivomusaloite 190.

²¹ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2135, 2156, 2165; vrt, maalaisliiton ohjelma 1962.

²² Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2139, 2213.

tapaa sääty-yhteiskunnan holhous- ja armeliaisuusasenteiden jäänteeksi. Vähävaraisten lasten oli saatava nauttia yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta alentavan armeliaisuuden sijasta.²³ Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus ja siitä johtuva vaatimus ihmisten tasa-arvosta koulutusmahdollisuuksien suhteen oli edelleen koulu-uudistuksen puoltajien keskeisin perustelu. Koulutuksen saatavuuden erojen tarkastelu toi eduskuntakeskusteluun lahjakkuusreservin käsitteen. Yhtenäiskoulun kannattajat väittivät, että oppikouluttomilla takamailla oli kätkössä lahjakkaiden lasten reservi, joka odotti hyödyntämistään. Sosialidemokraattinen kansanedustaja esitti, että lahjakkaiden köyhien lasten jättäminen vaille kansakoulua korkeampaa koulutusta on porvariensa juoni, jonka avulla he pitävät korkeat virat hallussaan.²⁴ Edustajan näkökulma oli yhteiskunnallinen: koulutus oli edellytys yhteiskunnan rakenteelliselle demokratisoimiselle. Toinen, taloudellinen, inhimillisen pääoman näkökulma oli kansanpuolueen edustajalla, jonka mukaan maalla ei ollut varaa jättää yhtään lahjakasta lasta kouluttamatta. Koulu-uudistus oli siksi suuri kansallinen tehtävä. Maan vauraus riippui asukkaiden osaamisesta.²⁵ Toisin kuin yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden puolustajat, jotka lähtivät ihmisten subjektiivisesta oikeudesta koulutukseen, lahjakkuusreservin hyödyntäjät lähtivät yhteiskunnan tarpeista. Heidän voi sanoa edustavan ajatusta, jonka mukaan yhteiskuntaa voi muuttaa perusrakenteita kehittämällä.

Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden lisäksi eduskuntakeskustelussa tuli esiin jo kouluohjelmakomitean mietinnössä esiintynyt luottamus yhteisen koulun yhteiskunnallista yhteenkuuluvuutta luovaan vaikutukseen. Nimenomaan vasemmisto katsoi, että vain yhdessä kasvaneet alaiset pystyisivät olemaan lojaaleja toisilleen. Sosialidemokraattinen ja myös sosialidemokraattisesta puolueesta irtautuneen Työväen ja viljelijöiden puolueen edustaja esitti yhtenäiskoulun lujittavan kansallista yhteenkuuluvuutta kaatamalla koulutuksellisia luokkarajoja.²⁶ Sosialistit eivät tässä suhteessa odottaneet lasten oppivan luokkatietoisuutta vaan yhteisyyden tuntoa.

Snellmanilainen kahden sivistyksen teoria, jonka mukaan on olemassa kansallistunnon edellyttämä kansansivistys ja sen lisäksi kansakunnan kulttuuritehtävän täyttämiseen tarvittava eliittisivistys, esiintyi eduskuntakeskustelussa lähinnä pedagogisena muunnoksena. Osa oikeistolaisia kansanedustajia, ennen muuta kokoomuksen Anna-Liisa Linkola, epäili koko ikäluokan yhdessä opettamisen johtavan opiskelun tason laskuun, ja kannatti siksi rinnakkaiskoulun säilyttämistä. Hän ei kuitenkaan kieltänyt sosiaalisen oikeudenmukaisuuden vaatimusta, vaan oli valmis myöntymään keskikoulun ilmaisuuteen.²⁷ Niinpä sivistysvaliokunnan kokoomuslaiset jäsenet jättivät sivistysvaliokunnan lausuntoon eriävän mielipiteen. Heitä tuki myös osa poliittista keskustaa edustavista kansanpuolueista, joiden edustajien kannat jakautuivat koulu-uudistuskysymyksessä. Sosiaalinen oikeudenmukaisuus velvoitti keskustaliberaaleja samalla, kun sivistyksen taso heitä kuitenkin huoletti.

Sivistyksen tasosta huolehtivat kansanedustajat olivat usein taustaltaan oppikoulunopettajia. He saivat tukea myös Helsingin yliopiston filosofisen tiedekunnan historiallis-kielitieteelliseltä osastolla, joka antoi kouluohjelmakomitean mietinnöstä opetusministeriölle rinnakkaiskoulua kannattavan

²³ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2201, 2227; vrt. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen ohjelma 1962.

²⁴ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2229.

²⁵ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2152–2153.

²⁶ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2143, 2154.

²⁷ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2158, 2254.

lausunnon. Kasvatustieteen edustaja ei kuitenkaan yhtynyt humanistien kantaan, vaan kannatti pedagogisin ja sosiaalisin perustein yhtenäiskoulua.²⁸

Eduskuntakeskustelun kuumaksi perunaksi tuli lopulta yksityiskoulun asema. Kouluohjelmakomitea yhtä vähän kuin sivistysvaliokuntakaan eivät esityksissään päätyneet ratkaisevasti turvaamaan Suomen oloissa poikkeuksellisen mittavaa yksityiskoulukantaa. Yksityiskoulujen johtokunnissa istui huomattava joukko yhteiskunnallisia vaikuttajia, ja yksityiskouluilla oli myös oma vahva etujärjestyksensä. Yksityiskoulut olivat toiminnassaan täysin riippuvia valtionavusta, joka kattoi valtaosan koulujen käyttömenoista. Yksityiskoulut aavistivat, että koulu-uudistus todennäköisesti lopettaisi valtion tuen, ja nousivat taisteluun koulu-uudistusta ja ainakin kunnallisen koululaitoksen yleistämistä vastaan. Eduskunnassa yksityiskoulujen kannattajat toivat esiin yksityiskoulujen sadan vuoden aikana suorittaman mittavan sivistystehtävän. Valtio oli huolehtinut toisen asteen koulutuksesta varsin huolestusti, minkä takia yksityiset koulujen perustajien ansiota oli sekä maaseudun oppikoulutarpeen täyttämisen että suomenkielisen sivistyneistön kasvattaminen. Yksityiskoulut olivat puolustajiensa mukaan toisen maailmansodan jälkeen ratkaisseet myös lahjakkuusreservin ongelman levittäytymällä kattavaksi verkoksi kautta laajan maaseudun.²⁹

Vasemmisto ei kuitenkaan yhtynyt yksityiskoulujen työn arvostukseen, vaan osoitti yksityisten koulunperustajien huolehtineen maan eri alueiden sivistystarpeesta varsin epätasaisesti. Kouluja oli perustettu eri paikkakunnille sattumanvaraisesti, jolloin ne eivät suinkaan olleet taanneet koulutuksellisesta tasa-arvoa. Siksi julkisen vallan ylläpitämä ja valvoma koulu oli demokraattisen yhteiskunnan edellytys. Yleisen hyödyn periaate ohitti koulutuksen alueella yksityisen omistusoikeuden suojankin.³⁰

Vapauden ja tasa-arvon pyrkimykset menivät ristiin koulu-uudistuksen kohdalla. Liberaalit olivat jo havahtuneet 1960-luvulla kehittyneen suunnitteluvaltion vaaroihin. Kun vasemmisto luotti Suomen historialliseen valtiokeskeisyyteen ja totesi koululaitoksen sosialisoinnin noudattavan koeteltua kansallista kehityslinjaa, oikeisto vetosi vapauden siunauksiin ja varoitti totalitaarisen vallankäytön lamauttavasta vaikutuksesta. Autoritaarisesti ohjattu sivistyselämä ei oikeistoliberaalien näkemyksen mukaan koskaan saavuttaisi korkeaa tasoa. Siksi koulunkin toimintaan oli jätettävä vapaata tilaa, jonka yksityisomistus takaisi.³¹

Suunnitteluvaltion vastustus sai tukea edellä mainitusta Urpo Harvan päätelmästä, jonka mukaan yhtäläinen koulutus ei sinänsä hävittäisi luokkayhteiskuntaa. Kuusikymmenlukulaiset valitsivat kuitenkin valtiokeskeisyyden. Pekka Kuusen sosiaalivaltio-optimismi voitti Urpo Harvan kritiikin.

Eduskunta teki periaatepäätöksen koulu-uudistuksesta marraskuussa 1963 sivistysvaliokunnan Lahtelan ym. toivomusaloitteesta antaman myönteisen lausunnon pohjalta äänimäärin 123–68. Niin sivistysvaliokunnan lausunto kuin sen pohjana ollut kouluhallituksen kouluohjelmakomitean mietinnöstä 1961 antama lausunto pohjautuivat mainitun komiteamietinnön esityksiin, joiden mukaan oppivelvollisuus oli pidennettävä yhdeksään vuoteen ja maahan piti perustaa koko ikäluokalle yhteinen koulujärjestelmä, joka opetussuunnitelmallisesti sulauttaisi keskikoulun ja kansakoulun yläluokkien

²⁸ Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston lausunto kouluohjelmakomitean mietinnöstä 1961; vrt. Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2200.

²⁹ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2256, 2266, 2274.

³⁰ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2201, 2216, 2221, 2227, 2255.

³¹ Valtiopäivät 1963, pöytäkirja 2216–2219, 2222.

ohjelmat. Vain yläluokilla voisi toteuttaa linjajakoa. Jokaisen mahdollisuus saada yhdeksän vuotta opetusta taattaisiin julkisin varoin. Äänestystulos edellytti, että hallitus ryhtyisi pikaisesti uudistamaan peruskoulutusta yhtenäiskouluperiaatteen mukaan siten kuin kouluohjelmakomitea oli sitä toutettavaksi esittänyt.³²

Eduskunnassa näyttää vuonna 1963 laajalti vaikuttaneen tunne koulu-uudistuksen kiireellisyydestä, jota kouluohjelmakomitea oli mietinnössään kansainvälisin esimerkein painottanut. Konsensusta sivistysvaliokunnan ponsi ei kuitenkaan tuekseen saanut. Sen puolesta äänestivät vasemmisto, enin osa maalaisliittoa ja muutama muu edustaja poliittisesta keskustasta, kun taas vastaan äänestivät kokoomus, suurin osa kansanpuolueista ja maan rintamaita edustava maalaisliiton vähemmistö.³³

Mikä esti 1963 koulupoliittisen konsensuksen syntymisen? Niin komiteassa kuin eduskuntakeskustelussa vanha kahden sivistyksen näkemys koversi yhtenäiskouluajatuksen uskottavuutta. Osaksi pedagogisin, osaksi snellmanilais-aatteellisin perustein oikeistolaiset ja myös poliittisen keskustan edustajat luottivat erityiseen oppikoulusivistykseen, joka annettaisiin vain osalle kansaa ja jonka varassa korkeakulttuuri kehittyisi. Eduskuntakeskustelun loppuvaiheessa epäilykset keskittyivät yksityiskoulujen epävarmaan asemaan, joka samalla viritti epäilijöissä aavisteluja suunnitelluvaltion kuristavasta otteesta.

Lopulta voittanut kanta edusti yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden näkökulmaa. Väestön elinkeinorakenteen nopea muutos ja raju maaltapako saivat maalaisliiton liittymään vasemmistoon koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoa ajamaan. Tuotantoelämän vaatimusten muutos ja demokratian laajentuminen saivat myös monet poliittisen keskustan edustajat luopumaan kahden sivistyksen näkemyksestä ja näkemään perussivistyksen yhteiskunnallisesti jakamattomana hyvänä. Hallitus sai eduskunnalta selvän haasteen mutta myös ristiriitaisen lähtökohdan koulu-uudistustoimilleen.

Koulutuksellinen tasa-arvo saa taakseen poliittisen konsensuksen

Suomen poliittisessa tilanteessa tapahtui vuonna 1966 huomattava käänne. Toisen kerran maan historiassa kansa äänesti eduskuntaan vasemmistoenemmistön, ja edellisen vuosikymmenen lopusta asti jatkunut keskustan ja oikeiston hallitusvalta kääntyi keskustan ja vasemmiston hallitusyhteistyöksi. Koulu-uudistuksen kohtalo ratkaistiin uudessa ilmapiirissä. Hallituksen antoi esityksen peruskoulu-laiksi eduskunnalle vuonna 1967.

Pian vuonna 1962 tehdyn eduskunnan koulu-uudistusta koskevan periaatepäätöksen jälkeen, yhtenäiskoulun kannattajaksi sitoutuneen presidentti Kekkonen muistutettua asiasta³⁴, valtioneuvosto asetti komitean valmistelemaan peruskoululainsäädäntöä. Komitea oli toisella tapaa poliittinen komitea kuin kouluohjelmakomitea, jossa tärkein jako kulki kansa- ja oppikouluväen kesken. Puheenjohtajaksi kutsuttiin silloinen opetusministeri R.H. Oittinen. Varapuheenjohtaja ja puolet komitean 13 jäsenestä edusti korkeinta kouluhallintoa, mutta tärkeä osuus oli kuudella eduskuntapuolueiden, nimittäin kokoomuksen, maalaisliiton, SDP:n, SKDL:n ja muita vähän myöhemmin nimitetyillä kansanpuolueiden edustajilla. Lisäksi komiteaan kuului kasvatustieteen edustaja ja kunnallisen työntekijän edustajina Maalaiskuntien liiton ja Kaupunkiliiton johtajat.

³² Valtioapäivät 1963, sivistysvaliokunnan mietintö no. 9; pöytäkirja 2275–77.

³³ Valtioapäivät 1963, pöytäkirja 2127–2166, 2198–2277.

³⁴ Lappalainen 1985, 79.

Komitea käytti uudesta koulumuodosta nimitystä peruskoulu eikä yhtenäiskoulu. Tähän oli vaikuttanut Ruotsissa vuonna 1962 tehty päätös luopua termistä 'enhetskola', joka viittasi liiaksi kaikille samansisältöiseen opetukseen, ja omaksua nimitys 'grundskola'. Näin koulu-uudistajat halusivat välttää tulemasta leimatuiksi oppilaiden tasapäästäjiksi.

Kun komitea vuonna 1965 antoi mietintönsä, se oli kiteyttänyt useita vielä 1963 epämääräisiksi jääneitä koulu-uudistuksen periaatteita. Tärkeimmät olivat seuraavat:

- peruskoulun opetus olisi kaikille lapsille enimmäkseen yhteistä ja samaa. Vain asteittain yläluokilla sitä saisi aineesta riippuen tavalla tai toisella eriyttää,
- peruskouluverkon tuli olla niin tiheä, että kaikilla oli tilaisuus käydä koulua kotoa käsin. Tästäkin syystä opetuksen tuli peruskoulusta toiseen olla verraten yhtenäistä,
- koulujärjestelmä perustuisi kaikille lapsille tarkoitettuun yhdeksänvuotiseen peruskouluun,
- peruskoulu muodostettaisiin sulauttamalla toisiinsa kansakoulu, sen jatkeena oleva kansalaiskoulu ja rinnakkaisena kouluna toiminut keskikoulu,
- kaikilla peruskoulun käyneillä tulisi olla samat jatko-opiskelumahdollisuudet,
- opetuksen tuli olla kautta peruskoulun maksutonta ja opintososiaalisten etujen kaikille samoja,
- peruskoulun tuli olla yhteiskunnan ylläpitämä,
- myös lukio ja ammattikoulu voitaisiin liittää kunnan koululaitokseen,
- peruskoulun jälkeisen jatko-opiskelun mahdollisuus ei saanut olla riippuvainen vanhempien tuloista tai asuinpaikasta.

Perinteinen kahden sivistyksen näkemys nousi esiin peruskoulukomiteassa samoin kuin aikaisemmissa 1930- ja 1950-luvun komiteoissakin. Vuoden 1965 komiteanmietintöön liittyi kuusi eriävää mielipidettä, joista kaksi nimenomaan kahden sivistyksen näkemyksen perusteella kannatti oppikoulun säilyttämistä ja peruskoulun rajaamista lähinnä köyhille kehitysalueille, kun taas kaksi puolusti käytännönläheistä opetussuunnitelmaa ja halusi peruskoulua kehitettävän kansalaiskoulun ja kunnallisen keskikoulun kokemusten pohjalta. Eriävät mielipiteet antoivat aiheen kysyä, tulisiko eduskunta lopultakaan uudistamaan koulun.³⁵

Seuraavana vuonna 1966 antoi mietintönsä myös koulunuudistustoimikunta, joka oli työskennellyt peruskoulukomitean kanssa osittain rinnakkain tehtävänään pohtia tulevan peruskoulun sisältöä. Toimikunnan jäsenet olivatkin koululaitoksen edustajia, kuten puheenjohtajakin, pitkän linjan koulumies L. Arvi P. Poijärvi. Toimikunta paneutui erityisesti sivistyksen käsitteeseen ja kyseenalaisti lopullisesti kahden sivistyksen teorian. Toimikunta käsitteli sivistystä yhteiskunnallisesti jakamattomana hyvänä, joka kuului kaikille. Tästä sivistysnäkemyksestä käsin käytännön taidot eivät olleet yleissivistyksen vaihtoehto vaan kaikille kuuluva sivistyksen osa-alue. Kätevyiden opetus ei siksi saanut olla ammatillista vaan yleissivistävää.³⁶ Tällä kannanotolla toimikunta torjui Alfred Salmelan esitykset kansalaiskoulun tarpeellisuudesta teoreettisen kasvatuksen vaihtoehtona. Yksi koulutuksellisen tasa-arvon käsitteeseen sisältyneistä solmukohdista oli näin sivuutettu ja tietä yhteistä oppivelvollisuuskoulua kohti tasoitettu.

³⁵ Komiteanmietintö 1965: A 7.

³⁶ Komiteanmietintö 1966: A 12, 15, 27.

Toimikunta toi yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden pyrkimykseen uuden lisänäkökohdan. Keskikoulun käynnin nopea yleistyminen oli kiinnittänyt jo kouluohjelmakomitean jäsenten huomiota. Keskikouluun meni valtaosa ikäluokasta, ja sen vetovoima oli ylivoimainen kansalaiskouluun verrattuna. Mikäli keskikoulu tehtäisiin ilmaiseksi, mitä peruskoulun vastustajat esittivät riittävänä ratkaisuna yhteiskunnalliseen ongelmaan, kansakoulun yläluokille ja kansalaiskouluun jäävät nuoret jäisivät huono-osaiseksi marginaaliryhmäksi, joka toimikunnan mukaan tuntisi itsensä muusta ikäluokasta erotetuksi, muista huonompiin jatkumahdollisuuksiin sidotuksi ryhmäksi, "joka on taipuvainen omaksumaan yhteiskunnan vastaisen asenteen"³⁷ Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden odotus ja yhteiskuntarauhan toive yhtyivät tässä perustelussa.

Hallitus jätti huhtikuussa 1967 eduskunnalle esityksen laiksi koulujärjestelmän perusteista. Esitykseen sisältyivät peruskoulukomitean kiteyttämät uuden koulujärjestelmän koulutuksellista tasa-arvoa edistävät piirteet sekä koulunuudistustoimikunnan vetoisuus koulutuksellisesti huono-osaisten ryhmän syntymisen ehkäisemisestä. Esityksen mukaan yhteiskunnan väestörakennetta vastaava luokkayhteisö olisi sinänsä yhteiskunnallista suvaitsevuuutta edistävä kasvuympäristö. Esitys viittasi myös lahjakkuusreservin olemassaoloon ja edellytti koulunkäynnin ulkoisten, sosioekonomisten esteiden poistamista myös peruskoulun jälkeisen jatko-opiskelun tieltä.³⁸ Näin hallitus perusteli esityksensä entistä useammalla ja selkeämmällä yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen liittyvällä vaatimuksella.

Hallituksen esityksessä oli enemmän suunnitteluvaltion henkeä kuin ennen. Esitys edellytti vanhan suunnittelukoneiston pystyttämistä uudistusta koordinoimaan niin kunnan kuin aluehallinnon tasolle.³⁹ Samaa tarkoittivat vaatimus koko koulujärjestelmän vertikaalisesta niveltämisestä niin, että myös peruskoulua edeltävät ja seuraavat tasot kuuluisivat uuteen lakiin, ja ajatus opetussuunnitelman koordinoimisesta keskushallinnon toimesta. Tasa-arvo tuli näin samaistettua opetuksen sisällölliseen yhtäläisyyteen. Nimenomaan kansakoulussa käytössä olleet paikalliset opetussuunnitelmat saivat väistyä suunnitteluvaltion tieltä.

Sivistysvaliokunnassa erilaiset käsitykset koulutuksellisesta tasa-arvosta vielä törmäsivät toisiinsa. Kahden sivistyksen näkemystä ei kuitenkaan enää esiintynyt. Tosin kokoomuksen ja ruotsalaisen kansanpuolueen edustajat esittivät eriävissä mielipiteessään opetuksen tasoryhmitystä, mutta perusteet olivat lähinnä pedagogiset. He karsastivat myös koulun alistamista kunnalliselle demokratialle ja vaativat sensijaan opettajille oikeutta valita itse edustajansa koululautakuntaan. Koulu olisi siten oma kulttuurilaitoksensa eikä osa yhteiskunnallista etutaistelukenttää. Sivistysvaliokunta jätti kuitenkin valinnan koululautakunnalle.

Sivistysvaliokunta ei evästykseseenkään kuullut talouselämän edustajia vaan lähinnä kulttuurin ja juridiikan asiantuntijoita. Jälkimmäisten kanta oli tärkeä yksityiskoulun asemaa määriteltäessä. Sivistysvaliokunta vahvisti yksityiskoulujen sananvaltaa ehdottamalla, että yksityiskoulun omistaja saisi itse valita, luovuttaako koulunsa kunnalle vai jatkaako kunnan koulua korvaavana kouluna. Valiokunta piti kuitenkin kiinni siitä, että korvaava koulu ottaisi oppilaansa valikoimatta määrätystä koulupiiristä ja antaisi samaa opetusta kuin kunnan koulukin.⁴⁰

³⁷ Komiteanmietintö 1966: A 12, 12.

³⁸ Valtiopäivät 1967, hallituksen esitys (HE) 44/1967, 1–2, 11.

³⁹ Idem, 14.

⁴⁰ Valtiopäivät 1968, sivistysvaliokunnan mietintö 1 (1962).

Sivistysvaliokunta puuttui koulutuksellisen yhdenvertaisuuden nimessä myös kouluverkon tiheyteen. Suomalaiset kasvattajat olivat 1930-luvulta lähtien voineet ylpeillä maan suhteellisen tiheästä kansakouluverkosta, vaikka oppikoulut puuttuivatkin haja-asutusseuduilta. Peruskoulu-uudistuksen piti edistää koulutuksen saatavuutta, mutta hallituksen esityksen mukaan koulupiirin perustaminen edellytti niin runsasta väestöpohjaa, että hyvin pienten kuntien oli turha havitella yläasteita. Sivistysvaliokunta esittikin, että myös pienten yläasteiden perustaminen olisi mahdollista valtionavun turvin. Tämä takaisi koulutusmahdollisuuksien alueellisen yhdenvertaisuuden.⁴¹

Eduskuntakeskustelussa oikeiston turhautuminen poliittisessa vähemmistöasemassa oloon vasemmistoenemmistöisessä eduskunnassa ilmeni vain varovaisena peruskouluvastaisuutena. Koulutuksellisen yhdenvertaisuuden periaatetta suoranaisesti arvostelevat kannanotot olivat vähäisiä, mutta koulun alistaminen sekä suunnitteluvaltiolle että kunnalliselle demokratialle aiheutti kokoomuksen ja myös kansapuolueiden edustajissa epäilyksiä. Kun vasemmiston mukaan julkisen vallan läsnäolo ja jopa vallan keskittäminen olivat välttämättömiä yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden takeita, oikeiston näkökulmasta ne olivat uhka yksilönvapaudelle. Kokoomuksen ja kansapuolueiden edustajat vaativat, että opettajien tuli saada valita itse edustajansa koululautakuntaan, kouluneuvoston piti edustaa kouluyhteisöä eikä kasvotonta kunnan äänestäjäkuntaa ja että jokaisella koululla piti olla oma johtokunta. Näin jatkettaisiin koulujen itsehallinnon vanhaa perinnettä.⁴²

Yksityiskoulujen asemaa koskevassa keskustelussa oli siinäkin yhtä paljon kysymys yksityisestä omistusoikeudesta kuin lasten yhteiskunnallisesta erottelusta. Keskustelu lähti nimittäin koko ajan siitä, että valtio maksaisi korvaavien oppilaiden kulut eivätkä koululaiset jakautuisi maksaviin ja maksettuihin. Yksittäinen kokoomuksen edustaja tosin perusteli yksityiskoulujen tarpeellisuutta sillä, että ne toivat kasvatukseen vapautta ja valinnanvaraa ja torjuivat sivistyksen massoitumista.⁴³ Tässä päätelyssä vapaus ja tasa-arvo asettuivat vastakkain, ja vapaus asettui korkeammaksi arvoksi.

Niin sivistysvaliokunnan lausunnossa kuin hallituksen lopullisessa esityksessä peruskoulukomitean omaksuma opetukseltaan yhtenäisen, oppilaille koulupiireittäin yhteisen ja julkisin varoin kustannetun peruskoulun periaate piti pintansa. Jo kouluohjelmakomitean aikana omaksuttu korvaavan koulun mahdollisuus säilyi, mutta sen lisäksi vain perustuslakivaliokunnan esiin tuomien oikeudellisten seikkojen takia lakiesitys tunnusti yksityiskoululle valinnanvaran kunnalle siirtymisen ja korvaavana kouluna toimimisen välillä. Oppilaiden oikeuksiin koulun status ei vaikuttaisi. Koulutuksellisen yhdenvertaisuuden periaate säilyi.⁴⁴

Äänestysvaiheessa keskustelun kiperät kysymykset, koulujen hallinnon byrokratisoituminen, kouluverkon tiheyteen liittyvät uhat ja yksityiskoulujen tarjoaman valinnanvaran merkitys osoittautuivat sikäli näennäisiksi, että niistä huolimatta peruskoulun puitelaki sai äänestyksessä murskavoi-ton. Eri pykälistä äänestettäessä hallituksen esitys sai taakseen yleensä lähes viidenneksen edustajien äänistä.⁴⁵ Tämä osoittaa, että myös poliittinen oikeisto oli muiden mukana sitoutunut koulu-uudistukseen.

⁴¹ Valtiopäivät 1967–1968, sivistysvaliokunnan kokouksen pöytäkirjat 21.12.1967 ja 23.2.1968.

⁴² Valtiopäivät 1968, pöytäkirja 281, 618.

⁴³ Valtiopäivät 1968, pöytäkirja 619.

⁴⁴ Valtiopäivät 1968, sivistysvaliokunnan mietintö 1(1962); pöytäkirja 625, 761.

⁴⁵ Valtiopäivät 1968, pöytäkirja 627.

Lopuksi

Mistä konsensus koulu-uudistuksessa oli peräisin?

Yhteiskunnallisella laitoksella ja sen muutoksella on samalla kertaa ideologinen ja toiminnallinen puoli. Laitoksen idean ja toiminnan muuttuminen riippuvat historiallisista toimijoista, joista osa vaikuttaa etäällä ja osa lähellä laitoksen toiminnallista ydintä. Tämä artikkeli lähti siitä, että 1960-luvun hyvinvointivaltion – jonka verso peruskoulu on – ideologioiden keskuudessa ei ollut konsensusta yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden sisällöstä. Kun Pekka Kuusi lähes deterministisesti uskoi köyhyyden voittamiseen ja ihmisen hyvinvoinnin vääjäämättömään kasvuun. Urpo Harva kysyi, mitä ihmisen hyvä sisällöltään lopulta oli. Kuusi piti yhteiskunnallista tasa-arvoa taloudellisen kasvun välttämättömänä ehtona, kun taas Harva piti yhdenvertaisuutta mahdollisena vain subjektiivisena kokemuksena.

Tässä artikkelissa peruskoulun syntyä on paljolti tarkasteltu poliittisten puolueiden neuvottelun tuloksena. Vasemmistopuolueet saattoivat osoittaa pitkän yhteisen oppivelvollisuuskoulun kuuluneen ohjelmaansa jo usea sukupolven ajan. Sosialidemokraatit olivat toisaalta vuonna 1948 äänestäneet yhtenäiskoulu-uudistuksen kumoon. Maalaisliitolla oli toki koulu-uudistus vuoden 1962 ohjelmassaan, mutta heidän keskuudessaan oli empijöitä, mm. puolueen puheenjohtaja V.J. Sukselainen. Suomen kansanpuolue taas suhtautui epäillen osaan komiteoiden ja keskushallinnon kaavailemia uuden koulun piirteitä kuten hallinnolliseen keskusjohtoisuuteen. Myös kokoomuksen koulu-uudistuskielteisyydessä oli repeämiä: nuoret, popperilaisen dynaamisen konservatismiin edustajat katsoivat ajan vaativan koulun uudistusta, kun taas kokoomuslaisten enemmistöllä oli sekä pedagogisia, koko luokan yhdessä opettamiseen liittyviä epäilyjä, että yksityiskoulujen kohtalon nostamia sosialisointipelkoja. Konsensus ei näin ollen noussut puolueiden omaksumista aatteellisista lähtökohdista.

Kouluhallituksen vuonna 1961 antama kouluohjelmakomitean mietintöä koskeva lausunto osoitti, että kouluhallinnon kanta koulu-uudistukseen oli ehtinyt vakiintua. Alfred Salmelan harjoittama agraarisen yhteiskunnan ihannointiin perustunut kansakoulun puolustus oli antanut tilaa R.H. Oittisen voimakkaalle näkemykselle teollistuvan yhteiskunnan ja laajentuvan demokratian tarpeista. Oittinen saattoi kouluhallinnon johtohahmona sivuuttaa komiteamietintöjen eriävät mielipiteet ja puolueiden jakautuneet kannat ja painaa peruskoulun puitelain läpi vain pienin toisinajattelijoille tehdyin myönnytyksin. Hänen 1960-luvun toimintaansa päättyi opetusministeriön 1950-luvulla koulu-uudistuksessa harjoittama hidastelu.

Koulu-uudistus riippui viime kädessä kuitenkin kansanedustuslaitoksesta. Eduskunta aktivoitui koulun suhteen 1960-luvun alusta lähtien. Heti vuonna 1962 kansanedustajat tekivät viisi koulua koskevaa toivomusaloitetta ja 1967 kaikkiaan kolmetoista. Osa niistä oli vastaehdotuksia hallituksen radikaalille ehdotukselle, mutta valtaosa tarkoitti pitkän yhtenäisen oppivelvollisuuskoulun perustamista. Kansanedustajien aloitteiden voi arvella nousseen komiteamietintöjen virittämistä keskusteluista, mutta koulu-uudistustarpeen voi myös nähdä liittyneen meneillään olevaan hyvinvointivaltion rakentamisen hankkeeseen. Parsonsilaisittain tarkastellen uusi hyvinvointivaltio edellytti sen ideologian mukaista sosioekonomista tasa-arvoa toteuttavaa koulua.

Koulutuksellisen tasa-arvon käsite kytkeytyi 1960-luvulla voimakkaasti yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen. Vaikka koulukeskustelussa vielä esiintyi ohimennen nationalismien kauden aikainen ajatus sivistyksestä kansakunnan jäsenen velvollisuutena ja ensimmäisen tasavallan aikainen

ajatus yhteisten opetusten yhteiskuntarauhaa tukevasta tehtävästä, opetus käsitettiin yksilön oikeudeksi saada jakaa koulutukselliset mahdollisuudet koko muun ikäluokan kanssa.

Samalla kun egalitaristinen koulutuksellisen tasa-arvon tulkinta vuoden 1968 konsensuksessa voitti, neuvotteluista jäi perinnöksi argumentteja, joiden uuden arvioinnin aika koitti 1990-luvulla. Niitä oli 'sosiaalisen koulun' teesi, valtiokeskeistä laitosten kehittämistä koskeva epäily ja oletus koulusta taloudellista kasvua tukevana inhimillisen pääoman tekijänä. Uudessa historiallisessa tilanteessa toimijat ottivat esiin menneisyyden tarjolle jääneitä vaihtoehtoja.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

KANSALLISARKISTO, (KA), Helsinki

Kouluohjelmakomitean arkisto

KESKUSTANJA MAASEUDUN ARKISTO, Helsinki

Maalaisliiton ohjelma 1962

TYÖVÄENARKISTO, Helsinki

Suomen Sosialidemokraattisen puolueen ohjelma 1962

PAINETUT LÄHTEET

Komiteanmietinnöt

Komiteanmietintö 11/1959. Kouluohjelmakomitean mietintö. Komiteanmietintö 1965: A 7.

Peruskoulukomitean I osamietintö.

Komiteanmietintö 1966: A 12. Koulunuudistustoimikunnan mietintö.

Valtiopäiväasiakirjat

Valtiopäivät 1962. Pöytäkirjat. Asiakirjat.

Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat. Asiakirjat.

Valtiopäivät 1967. Pöytäkirjat. Asiakirjat.

Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat. Asiakirjat.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Harva, Urpo. 1963. Ihminen hyvinvointivaltiossa. Kirjayhtymä: Helsinki.

Hirvi, Vilho. 1996. Koulutuksen rytminvaihdos. Helsinki: WSOY.

Kuusi, Pekka. 1962. 60-luvun sosiaalipolitiikka. Helsinki: WSOY.

Lappalainen, Antti. 1985. Peruskoulun opetussuunnitelman syntyprosessi ja peruskoulunopetuksen johtamisjärjestelmän muotoutuminen. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, tutkimuksia 28.

Nozick, Robert. 1968. Anarchy, State and Utopia. Oxford: Basil Blackwell.

Oittinen, R. H. 1972. Miksi peruskouluun? Päämääriä ja periaatteita koulun kehittämisessä. Helsinki: Tammi.

Rawls, John. 1971. A Theory of Justice. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Artikkeli on julkaistu: 20.05.2026

Tekstiviittaus:

Ahonen, Sirkka 2026. Tasa-arvon pyrkimys 1960-luvun koulutuspolitiikassa. Kasvatuksen historian ENSYklopedia. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura. https://www.kasvhistseura.fi/sites/kasvhistseura.fi/files/tasa-arvon_pyrkimys_0.pdf